

Гупан Н. М.

*доктор педагогічних наук, професор,
головний науковий співробітник,
Інститут педагогіки НАПН України
м. Київ*

ВИСВІТЛЕННЯ ПОСТАТІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ У ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКАХ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Сучасний шкільний підручник є не тільки засобом навчання, а й втіленням освітньої політики держави. Останніми роками українське суспільство було втягнуто в інформаційне протистояння з Угорщиною у якому ключовими стало висвітлення історії у шкільних курсах. Ще більшої гостроти набули суперечки з Росією, яка теж спочатку прагнула корегувати зміст наших підручників, маючи на меті власні геополітичні інтереси, а згодом розв'язала повномасштабну війну проти України яка триває й досі. Характерно, що місяць тому вже в умовах жорстоких боїв на фронті українські освітяни вдалися до радикальної корекції змісту шкільних підручників актуалізувавши сторічне гасло М. Хвильового «Геть від Москви!» у новій редакції шкільних програм з історії. Може виникнути питання — чи на часі такі дії? Однозначно так, адже контролюючи своє минуле суспільство може програмувати власне майбутнє і важлива роль у цьому процесі належить шкільному підручнику з історії.

У перші роки незалежності України зміст шкільних підручників з історії був міксом радянських наративів із фрагментами національного змісту, що конструювався на рудиментах марксистської методології. Згодом радянська освітня парадигма почала поступатися україноцентриській, що позначилося на шкільному підручникомтворенні.

Характерною ознакою нових змін стало й олюднення історії, внаслідок цього актуалізувалася біографістика. У шкільних навчальних книгах збільшилась кількість біографічних довідок про видатних осіб. Зокрема автори Г. Сергієнко і В. Смолій навчального посібника «Історія України» для 7–8 класів середньої школи,

(вийшов друком у 1993 р. та був перевиданий 1995 р.) пропонували учням, за нашими підрахунками, близько двох десятків коротких біографічних довідок.

Зокрема, серед них була довідка й про Григорія Сковороду [4, с. 243]. В ній Г. Сковорода представлений українським філософом та письменником, який походив із бідної козацької сім'ї. Після навчання в Київській академії він подорожував по європейських країнах, потім «Викладав у Переяславському та Харківському колегіумах, але, переслідуваний царською адміністрацією, невдовзі залишив стіни цих навчальних закладів. У своїх творах мислитель виступав проти тиранії та соціальної несправедливості» [4, с. 243]. Із цього тексту Г. Сковорода постає не яскравою особистістю, людиною, котра намагалась впливати на суспільство, пропагуючи ідеї моральності та загальнолюдські цінності, а пригнобленим нужденним чоловіком, який «Усе своє життя прагнув до свободи ...» [4, с. 243].

Критично мислячий учень, читаючи такий текст, міг би засумніватися, як Г. Сковорода з бідної родини закінчив академію і, не маючи статків, подорожував європейськими країнами та водночас прагнув вільного життя. Про вплив творчості Г. Сковороди на розвиток української літератури йдеться скупо (всього два речення). Наголошено, що в його байках та віршах використовувалася жива народна мова, вони рясніли прислів'ями і приказками, а творчість Г. Сковороди «помітно вплинула» на І. Котляревського «зачинателя нової української літератури» [4, с. 243]. У методичному апараті цієї навчальної книги творча спадщина Г. Сковороди взагалі не розглядалася, тож нема жодного запитання або завдання пов'язаного з його діяльністю.

Поступово радянські кліше зникали із сторінок підручників, змінювалася й зміст шкільної історичної освіти. Значний вплив на розбудову цих процесів мали розвідки О. Субтельного, особливо його книга «Україна: Історія», яка здобула неабияку популярність і стала для дослідників прикладом деполітизації та національного характеру у висвітленні вітчизняної історії. О. Субтельний мав українське коріння, але сформувався як історик у закордонній школі дослідництва, що суттєво різнилася від вітчизняної, насамперед методологією та концептуальним осмисленням історичного процесу. Він характеризував Г. Сковороду як мислителя котрий «вступав у гострі філософські суперечки з найрізноманітнішими людьми. Передусім його цікавило те, як людина може стати по-справжньому щасливою ... ключем

у цьому мало бути пізнання «самого себе»; крім того, людина мала робити в житті саме те, чому вона природно відповідала» [5, с. 181].

З урахуванням змін у методології та оновленням концептуального осмислення історичного процесу постать Г. Сковороди висвітлювалася у подальшому й іншими авторами навчальної літератури. Зокрема, з позицій людиноцентризму розглядалася творчість мислителя у шкільних навчальних книгах О. Гісема і О. Мартинюка. Вони представляли школярам Г. Сковороду не тільки видатним філософом, а й просвітителем який володів «п'ятьма мовами, був обізнаний з філософськими теоріями минулих і сучасних йому мислителів ... Г. Сковорода став одним із найвидатніших філософів XVIII ст. в Європі» [3, с. 189]. Автори наголошували, що український мислитель та просвітитель формувався не периферійним середовищем, а в європейських освітніх школах і мав зв'язки з науковими центрами. У підручниках О. Гісема, О. Мартинюка містилося чимало цікавої інформації про життєві цінності та діяльність Г. Сковороди.

Ще більш багатогранно висвітлювався Г. Сковорода у підручниках В. Власова. Він представлявся школярами філософом, письменником та педагогом котрий «використовував найпрогресивніші досягнення ..., які багато в чому суперечили традиційним поглядам. Г. Сковорода вважав філософію тією міфічною ниткою Аріадни, що допомагає людині знайти вихід із найскрутніших подій життя. Провідна ідея філософського вчення Г. Сковороди стосується проблеми людського щастя й сенсу життя. Він був переконаний, що людина щаслива тільки тоді, коли вона вільна і може займатися тією справою, до якої має природні здібності, хист. Г. Сковорода вважав також, що людське щастя творить злагода між особистим життям і громадським покликанням». Прагнучи поширити свої думки серед українського народу, мислитель винайшов оригінальний спосіб. Він утілював їх у мистецькій формі — у віршах та байках [1, с. 286].

Підручники В. Власова неодноразово перевидувалися і кожного разу персоналія Г. Сковороди поставала яскравішою та багатоаспектною за обдаруваннями, і це були не вигадки автора, а результат клопіткого та прискіпливого опрацювання джерел. Зокрема, в одному із видань автор розширив написані ним раніше тексти розповідями про музичне обдарування філософа, письменника та педагога наголошуючи, що викладаючи у Переяславському та Харківському колегіумах «курс поетики він використовував найпрогресивніші досягнення європейського мистецтва» [2, с. 235–236].

Окрім того у підручниках В. Власова вдало опрацьовувалася творча спадщина Г. Сковороди в методичному апараті навчальних книг. Наприклад, автор створював короткі оповідання про життя та діяльність «українського Сократа» [1, с. 285] де одним із персонажів фігурував Г. Сковорода в уста якого вкладалися фрагменти з його творів. Усе це робилося з урахуванням вікових особливостей учнів задля посилення в них зацікавленості в ознайомленні із життєвим шляхом та творчою спадщиною цієї видатної особистості. В методичному апараті підручників В. Власова чимало запитань та завдань пов'язаних із творчістю Г. Сковороди, міститься у згаданих навчальних книгах й декілька відповідних ілюстрацій.

Отже, з проголошенням незалежності України радянська освітня парадигма витіснялася людиноцентриською, що позначилось на шкільному підручникотворенні. Ознакою таких зрушень стало олюднення історії. Внаслідок цього актуалізувалася біографістика, яка почала відходити від схематизму у висвітленні особистості і розгортати її багатогранність, що супроводжувалося новими підходами до відбору джерел. Ці процеси проглядаються у висвітленні постаті Г. Сковороди.

У підручниках його персоналія поступово розширювалася, висвітлювались нові аспекти його особистості, творчості та діяльності — філософа, письменника, просвітителя, педагога, особи, яка мала музичне обдарування й реалізовувалася у цьому. Особливістю висвітлення у шкільних підручниках з історії персоналії Г. Сковороди доби незалежності України стало позиціонування його представником нового покоління інтелектуалів які орієнтувалися і формувалися у європейських (а не російських) освітніх школах та наукових центрах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Власов В.С. Історія України: 8 кл.: підруч. для загальноосвіт. навч. закл. Київ: 2008. 304 с.: іл., карти.
2. Власов В.С. Історія України: підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: 2016. 256 с.
3. Гісем О.В. Історія України: довідник. Харків, 2010. 480 с.
4. Сергієнко Г.Я., Смолій В.А. Історія України (з найдавніших часів до кінця XVII ст.): навч. пос. для 7–8 кл. середньої школи. Київ, 1995. 254 с.
5. Субтельний Орест. Україна: історія / пер. з англ. Ю.І. Шевчука; 3-тє вид. перероб. і доп. Київ, 1993. 720 с.